

GIACOMO CASANOVA

A SOULÉ-LEVÉL

Varsó, 1766 eleje

Uram,

Morzinski gróf úr őexcellenciája,¹ a lengyel korona kincstárnoka, egyértelmű válasszal tüntette ki levelem, melyet az általam elmarasztalt Voltaire-rel kapcsolatos megjegyzése ihletett.

Nevezett uraság a válaszához egy olyan levelet is mellékel, mely állítása szerint Öntől származik, s amelynek én vagyok a címzettje. Ez lehetséges, s noha Ön elfelejtett megemlíteni, szerzőségét nem vonom kétségbe.

Kénytelen vagyok, uram, hasonló módon válaszolni, s ez – bevallom – némiképp feszélyez, mert a kincstárnok úr inkább az Ön véleményét osztja, mint az enyémet, s jöllehet őt igen józan embernek tartom, mégsem merem azokat az érveket felsorakoztatni, melyek Önt meggyőznék; őexcellenciája saját magára vonatkoztatná mindazt, amit csupán Önnek írok, s ez nem lenne ínyemre, mivel nem gyarló pennám iparkodik őt kiábrándítani, hanem a tíz évvel nagyobb tapasztalat. Jelenleg biztos vagyok abban, senki sem tudná arról meggyőzni, hogy Voltaire-nek jó és rossz oldalai vannak, s bár több benne a jó, a gonosz, súlyánál fogva, többet nyom a latban.

Előfordulhat, hogy a kincstárnok úr őexcellenciája meggyőzéséhez vezető út egyelőre ismeretlen számomra, s az is, hogy őuraságának

**Mindent egybevetve,
Soulé uram: ez a század
sem jobb a többinél,
még a híres-nevezetes
Voltaire ellenére sem,
aki a kegyes igazság
fáklyahordozójaként
az egész földgolyót
beragyogja.**

A szövegközlés forrása: *Pages casanoviennes. Correspondance inédite de Jacques Casanova*. Dir. Joseph Pollio et Raoul Veze. Librairie de la Société casanovienne, Jean Fort, Paris, 1925. No 3.

jelenlegi foglalatosságai nem teszik azt járhatóvá. Az elfogultság, a vélt igazság szeretete, a közönségtől való elkülönülés heves igyekezete megtévesztőleg hatnak ítélőképességére. Hálás természetének köszönhetően szereti Voltaire-t, aki talán sokat segített a metafizikájához fogódzót nyújtó fogalmak rendszerezésében. Voltaire olyan embernek tűnik számára, aki segített feltárni a hőn szeretett igazságot, ezért érzi kötelességének csodálni és szeretni őt.

Jómagam – ha elfogadjuk, hogy az összes hittitok, szertartás és kinyilatkoztatás merő kitaláció – annyit mondhatok: vannak olyan igazságok, melyeket nem szabad kimondanunk; ezért amennyiben a vallásgyalázást büntetéssel sújtjuk, az egyházi törvényszék szempontjából helyesen járunk el. De gúnyt űzünk-e a felségsértés bűnéből? Nem. Jóemberek, kik azt mondjátok, *mit ne tudnék én!* Montaigne mulat rajtatok.

Vallás nélkül kincstárnok úr nem az lenne, aki, de felségjog, fennhatóság, rend, alárendeltség és erkölcs sem lenne ezen a világon. Voltaire, mikor mindent alapjaiban akarja aláásni, az 1757-es esztendő január ötödikei Damiens-jére² hasonlít, elmeogyintézetből szabadult bolond benyomását kelti; kotnyeles fráterként azt hiszi, rájött valamire, amit pusztán nagyzolásból ország-világ elé tarthat. Sőt, Voltaire ostobább náluk, mivel minden szellemi nagysága ellenére nem tudja, hogy állítólagos felfedezései kinyomtatásával árt a társadalmi berendezésnek és annak az emberiségnek, amelynek védelmezőjeként tetszeleg, holott a libertinizmus szószólója és apostola.

De Ön, uram, ki egy olyan levél kapcsán ír nekem, amelyet a pohárnok úrnak címeztem, miért nem cáfolja meg Voltaire-ellenességem? Egyik barátja, ki Önnel lakik, múlt szerdán azt mondta, levelem üres szócséplés, és nem is franciául íródott, mert ötven nyelvtani hibát tud benne megmutatni. Szeretnék erről meggyőződni, és mivel az illetőt tudatlannak tartom, fenyegetőzése nem aggaszt: szegény ügyis elveszíti fogadását, és vonakodik majd fizetni. Nem érdekel, elengedem a tartozását, ahhoz viszont ragaszkodom: ha én lennék a vesztes, hadd fizessenek.

De itt az ideje, uram, Önnek válaszolni. Először is: téved, amikor azt állítja, Voltaire akkor lett nagygyá, amikor eltökélte magában, hogy egyetemességre törekszik. Ön nyilván nem töprengett el a nagysághoz szükséges képességeken. Másodsor: lássa be, ha tervét megvalósította, a dolog balul sült el. Aki pedig hibát követ el, rosszabb dolgot művel, mint ha tétlen ülne. Voltaire-nek az irodalom köztársaságában szerzett hírneve megegyezik saját ítéletemmel. Nagy író, nagy író, nagy író.

Ön azt mondja, hogy volt mersze a szélhámosságot támadni, s ezzel használt a vallásnak, nem pedig ártott. Tudja-e, uram, hogy kitűnő a meglátása, amennyiben tréfának szánja? Fossa meg a vallást mindattól, amit Voltaire elvesz belőle, és mondja meg, könyörgök, mi marad. Ha mindent mindentől megfosztunk, mennyi a maradék? Semmi. Tisztában vagyok vele, uram, hogy jelenleg Ön olyan ember, akinek a Vallás semmit sem jelent, Voltaire-nek viszont feltétlen híve. Ön tehát fanatikus, mivel hitetlenségét, a halál utáni büntetéssel szemben érzett viszolygását és a végső jutalommal kecsegtető halvány reményét azzal mentegeti, hogy Voltaire anekdotáival példálózik. Írásai az Ön evangéliuma, bennük lubickolva tartja nagy embernek e magasztos géniuszt, aki Celsius rágalomát Órigenészre³ kopírozta, majd szétkürtölte, ahelyett, hogy Órigenészt vette volna védelmébe.

Szégelylje magát, amiért a Vallást megvetendő dolognak tartja. Siessen csak az első olyan helyre, ahol szobra áll, és reszkessen még a szobor pusztá látvá-

nyától is. Ön, uram, a közvélemény szerint becsületes, kedves, mérsékelt, nyugodt és káros szenvedélytől mentes ember. Mesterségében egy második Párizs,⁴ s ha az Augustus-kori Rómában lett volna még Önhöz fogható színész, azt hiszem, eltörölték volna azt a törvényt, amelyik gyalázzal sújtott mindenkit, aki színész társaságában mutatkozott. Varsóban a legelsők közt tapsolom meg, és felháborít, hogy általam megismert józan esze ellenére hitelt adott egy olyan kelekótyának, aki szerint rettenetes levélben gyaláztam Önt. Lám, mennyire ártalmas a hiszékenység és a fecsegés. Ön például – ne vegye sértésnek – vaskos és ünnepeyles ostobaságot követett el, amikor előhozakodott zavaros teóriájával, mely szerint a Vallás megvetendő, még mielőtt Voltaire rádöbbsen volna – ahogy Ön nevezi – dajkameséire és ellentmondásaira. *Saul tragédiáját* idézi, melyet a hőzöngő Voltaire diktált, s amely igazi zagyvalék. Nem esküdnék meg, de lefogadom, hogy a Vallást csak Voltaire-en keresztül tanulmányozta. Vajon Ön, aki remek színész, Molière, Racine, Crébillon és az *Ódipusz* olvasója, sőt bálványa *Zaire-jáé* is, azt képzei, hogy a Saulban betartják a hármasséget? Saul a Biblia tényeit meghazudtoló, keserű bohózat. Talán azt hiszi, karddal a kezünkben kell isteni könyvet olvasni, ahogy Ön olvassa Voltaire Newtonianizmusát?⁵ Erre talán azt válaszolja, nem tartja a Bibliát isteni könyvnek; ám legyen. Ha nem tekintünk annak, maradjon csendben, vagy készüljön föl a felségsértés vádjára minden olyan országban, ahol a király misére jár vagy prédikációt hallgat.

Miért üti bele az orrát? Kinek képzei magát, és mi a célja? Talán egy Voltaire-féle szószátyár babérjaira pályázik? Amondó vagyok, *ne sutor ultra crepidam*,⁶ de Isten óvjon műveltségem fitogtatásától. Olyasmi jutott a fülembé, ami igen rosszul esett, mégis tiltakozom az igazság (mely az én Istenem) és az emberek színe előtt: amikor az általam olvasott szerzőket idézem, nem műveltségemmel akarok kérkedni, hanem okfejtésem (melyről nincs nagy véleményem) kívánom megszilárdítani e tiszteletreméltó szerzők segítségével, akiket Ön nem olvasott, mivel látom, nem úgy gondolkozik, mint ők. Esküszöm, sok újságot olvasok, de sohasem hitvány lapokat, még a *Fréron*-t vagy a *Trévoux*-t sem.⁷

Bár levele, uram, tele van a Vallás iránti gúnnyal, s ez vajmi kevésbé tetszik nekem (mert szeretem a rendet és a hitnek alávetett szellemet), vigasztal a tudat, hogy elkallódása esetén sem volna képes a keresztény egyháznak ártani; elég, ha megtudják, az Ön mestersége nem arra hivatott, hogy a semmi teremtését, Isten természetét, a politika alapjait, a lélek halhatatlanságát és az Isten imádatát igénylő emberi gyarlóságot vizsgálja. Nem Ön, uram, és nem én fogom az eseményekből a tanulságot levonni, nem a mi tisztünk jelent és jövendő rendszerbe foglalni. Nem tudjuk, a keresztes hadjáratok jót vagy rosszat tettek-e, hasznosak vagy kártékonyak voltak-e a mérséklések, vagy azt, hogy bűntényeknek lehetnek-e áldásos következményei. Ha meg lennének győződve jóságáról, bájos keleti mesét írnék most Önnek, de félek, fatalistának tartana. Viselkedjünk hát szerényen és engedelmesen, ha pedig elménkben a fennállóval ellentétes rendszer uralkodik, inkább hallgassunk. Ez a legjobb megoldás, higgye el; Velencében sokkal kevesebbet ólombörtönbe zártak, mint amit episztolájában mond, mely valójában egy Palaisstra-növendék⁸ dolgozatára emlékeztet. Bocssássa meg régi-módi beszédem, elviselhetetlen vagyok. Voltaire várja Önt zászlaja alá. Új Mohamedként nem a Koránt hirdeti, hanem Cherbury lord⁹ deizmusát. Újfent bocsánat, tudniillik ezt olvastam ki belőle. Ön annak örül, hogy egy felvilágosultabb korban él. Kedves uram, ez csak mese. Tudja hát meg, hogy minden században léteztek olyan emberek, akik Önhöz hasonlóan felvilágosultabbnak hitték

magukat és századukat másokénál. Szó sincs róla. Ostobák vagyunk, higgye el, és jól mulatok magamban, amikor jóra való emberek tudósoknak tartanak; mindennek csak a fonákját ismerem, s ha Ön is olyan őszinte, mint én, be kell látnia, legalább annyira tudatlannak véli magát, mint jómagam. Na! Most mondja, hogy nincs igazam. Mire én azt felelem: jól mondja, nem kenyerem a józan ész. Azt hiszi, élcelődöm; távolról sem, komolyan beszélek. Bizonyosság erre levelem. Mindent egybevetve, Soulé uram: ez a század sem jobb a többinél, még a híres-nevezetes Voltaire ellenére sem, aki a kegyes igazság fáklyahordozójaként az egész földgolyót beragyogja.

Bayle, d'Argens¹⁰, Rousseau, stb. akiket Ön idéz, a lehető legkomikusabb hatást keltik. Ez a tolvaj esete, aki más tolvajokhoz folyamodik erkölcsi bizonyítványért. Mégis amondó vagyok, Voltaire nem hasonlít az említettekhez, sem erkölcsre, sem írásai alapján. Ha nem hisz nekem, tájékozódjon ez ügyben. Swift doktor pedig, kit idéz, írásaiban és erkölcsreiben annyira tűnik Voltaire-hez hasonlónak, mint Ön Szent Ágostonhoz.

Meglepődhet azon, hogy Arouet-hez hasonlítottam, Swift ugyanis belehalt bánatába, mely egy véletlen incesztus miatt gyötörte. De lehet, uram, hogy az a Swift, akiről beszél, nem azonos az enyémmel, mivel látom, Suif-nek írja, márpedig Suif nem Swift.

Egyébként írja meg, uram, mit ért babona alatt, valamint azt, hogy mit jelent szerzetesi mocskok kolonca alatt nyögni, továbbá azt is, hogy mi újság a nagyvilágban. Hát tudja meg (rossz hírt kell itt Önnek közölnöm, legyen türelemmel): a keresztény Vallás dicsőbb, mint valaha, az Indiák, Amerika és több afrikai vidék is egyre-másra az evangéliumot követi, és Ön helyett, ki Voltaire vallására cseréli, ezek veszik fel, ráadásul zsoldosvezérének hírére se hallották. Paolo Sarpi testvér¹¹ kikezdte a pápák időszakos hatalmát, de nem a Vallást; őt ugyan miért idézi, ha sohasem olvasta? Azt szerette volna látni, hogy Voltaire hitvány filozófiáját fogom boncolgatni? Olvassa csak el a *Fénytant*¹², melyet őfelségének küldtem, bár azt hiszem, Ön nemigen járatos ilyesmiben, habár igen derék ember. Ön nem tudja, uram, ki a jó és ki a rossz filozófus, vagy egyszerűen mit jelent filozófusnak lenni. Higgye el, jobb is, ha nem ártja bele magát.

Olvasta-e, uram, hőse *Egyetemes történelmét*? Talált-e benne hibát? Nem, mondja Ön. Tehát Ön ugyanolyan tudatlan, mint ő, mivel akad belőle bőven. Igen, mondja Ön. Megint csak tudatlan, mivel olyan író dícsér és nevez tudós-nak, aki szarvashibákat vét.

Ami előző levelemet illeti, uram, nem tartom különösebben rendkívülinek azt a tényt, hogy kételyeit nem oszlatta el. Nem Önnek írtam. A mostanit jobban meg fogja érteni. Voltaire-re aggatott jelzőimet saját tudásom diktálja, az a gondolat pedig, hogy őt a kezdet kezdetén agyon kellett volna ütni, kitűnő politikai irányelv, melyet akkor tettem magamévá, amikor meggyőződtem, hogy a Velencei Köztársaság pimasz heveségem megtorlásául börtönzött be. Biztosíthatom, uram, hogy azóta érdemeltem ki a szabadságom, amióta megtanultam hallgatni, véleményem szerint pedig Ön és az Önhöz hasonlóan gondolkodók részolgnak a börtönre.

Még annyit mondhatok, uram, hogy az a jó filozófus, aki lámpást gyűjt saját portáján. Egy paraszt jó filozófus lehet anélkül, hogy olvasson, de nagyon szerény véleménnyel kell lennie saját magáról, s hogy biztos legyen a dolgában, kevesebbre kell magát tartania, mint amennyit ér. Soulé uram, Ön nem filozófus, hiszen ha Voltaire-t tudósabbnak képzelem, mint amilyen valójában, képzelje csak el, mennyivel többre tartja Ön saját magát valós értékénél.

Levelének néhány szava, uram, felcsigázza kíváncsiságom. Mit ért az úgynevezett immateriális dolgok alatt? Elárulhatom, hogy bár Kopernikusz híve vagyok, nem hiszem, hogy Ptolemaiosz vagy Tycho Brahe¹³ tudatlanok lettek volna, a legkevésbé sem. Sem epikureus, sem karteziánus nem vagyok, mégis Gassendit, vagy még inkább Descartes-ot az emberiség fölé helyezem, Descartes-ot pedig Locke, Newton és Verulamius¹⁴ mellé. Voltaire newtoniánusnak hiszi magát, de az angol, olasz és francia diákok hasukat fogták neveltükben, midőn durva hibáival szembesültek. A győzhetetlen Voltaire megtagadta e könyvet, és azt hitte, ezáltal megőrizheti a jó híret. Csakhogy senki sem dőlt be ennek, még azok sem, akik reá esküsznek. Ön az egyetlen, uram, ki továbbra is egyetemestnek gondolja őt. Senki nem ír Voltaire-nél élvezetesebben történelmet, de senki sem követ el annyi hibát mint ő, holott kitűnő történészek munkáiban dűskálhat az olasz, angol és francia könyvtárakban. Persze tudom, az irodalom köztársasága mindig is híján volt történészeknek, s a jó történetírás még várat magára, mégis megengedhetetlen, hogy napjainkban Salmon *Modern history*¹⁵ című munkájánál is többet tévedjünk.

A *Henriász* ötletelen, a *XII. Károly* regény; *Nagy Péterét* illetően kérdezze csak meg az oroszokat, *XIV. Lajos kora* viszont remekmű lenne, ha nem találnánk benne helyel-közzel olyan pletykákat, mint a Vasálarcos¹⁶ és egyéb anekdotákat, melyekről nem kívánok beszélni. A Vasálarcosról Crébillon és Belle-Isle herceg uraktól tudom, hogy szórakoztató koholmány, és ezek az urak tudták, mit beszélnek, értesüléseiket személyesen XIV. Lajostól szerezték.

Különben, uram, higgye el, vannak Voltaire-nél jobb történészek; igaz, ha nem olvasta őket, nem tudja megítélni, bár ez még nem ok létezésükben kételkedni. Azt hiszem, Hume, Johnson¹⁷ és még két, általunk ismert ember – egyik német, másik olasz – kevesebbet téved, mint Voltaire.

Levelemben nem beszélek a magánéletéről. Nem foglalkoztat, mert sohasem gyártottam vádiratot. Az írástudók élete csak a műveikben tükröződik, ahogy a hercegeké uralkodásukéban, és igazából csak a haláluk után lehet megírni.

Lekötelez, uram, ha nem ringatja magát abba a tévhitbe, hogy meggyőzhet. Jóllehet utóbbi nem lenne túl nehéz feladat, mégis lehetetlennek tűnik, amennyiben hozzám intézett levelének ez volt a célja. Az általam szeretett és nagyra becsült orosz nemzet nem próbált arról győzködni, hogy Voltaire-t nem becsülván tévedésben volnék. Feltett szándékom vakmerő volt, hogy az oroszokat iránta való elfogultságukból kijózanítsam, már-már kétségbeesett igyekezettel. Műveit ugyanis a zsebükben hordozzák, és merő szórakozásból állandóan olvassák, mert szórakoztató, s mivel szeretnek szórakozni, minden más olvasmánynál többre becsülik. Egyébként, uram, hadd emlékeztessem arra, hogy az Irodalom köztársaságában Voltaire-t inkább megvetik, mint becsülik. Ez kissé túlzásnak tűnhet Önnek, de igaz. Törődjön hát bele.

Azt is elárulom, uram, hogy nagyon téved, ha azt képzelem, válaszolt a pohárnok úrnak írott levelemre. Nevezett uraság tisztességgel tett ennek eleget, de Ön, uram, csak tanácsadóját követte, vagyis összevissza csapongott, és egyáltalán nem arra a levélre válaszolt, amelyet kiszolgált francia élettársa szócséplésnek nevezett. A következő kérdéseket kellett volna tisztázni:

1. Vagy elfogadja, hogy Voltaire csak szándéka szerint newtoniánus, vagy bebizonyítja, hogy bíráló okfejtésem téves. Nem kellett volna azt állítania, hogy Voltaire rendszere elhibázott, mert téves rendszerhez úgynevezett zseni szükségeltetik, Voltaire-nek pedig addig még igen hosszú utat kell megtennie. Kitet-

szik, hogy vagy nem olvasta Voltaire-t, vagy nem tudja, mi a rendszer szó jelentése, mert Voltaire soha semmit nem merített saját kútfejéből, még a *Micromégas-t* sem. Voltaire ráadásul téved a Newtontól átvett rendszert illető okoskodásában, s ez megbocsáthatatlan. Egy olyan embernek, aki ekkora baklövést követ el, nem lehet senki előtt tekintélye. Legyen vele boldog.

2. Meg kellett volna védenie műveltségét, egész pontosan a *Filozófiai szótárát*, mely szerintem apokrifoktól hemzseg, és melyet szótárnak nevezni az emberek közönséges megcsúfolása. A *történelem filozófiája* szintén vele egy tőről fakadó kötet cím, s ezt talán Ön is elismeri, mert szóval sem említi.

3. Nem védi meg Voltaire-t, amikor ő a halálosnak gondolt ágyán segítségért folyamodik, és szentségekkel bátyázza körül magát. Mihelyt megmenekül, visszatér vallásellenes szónoklataihoz. Ha Önnek ez azért tetszik, mert hasonlóság van a meggyónt, két nappal később újra elvetemült Voltaire és a hétkor Turcaret-t¹⁸ játszó, tízkor pedig vacsorázó, nyugodt, senkitől sem függő színész között, akkor igaza van; de ha nem tekinti Voltaire-t cimborájának, téved, amikor ostoba palinódiáját és gyalázatos visszaeső szokásait csodálja.

4. Azt állítottam, Voltaire rossz állampolgár, mert a Vallást akarja megsemmisíteni, Ön pedig kikerüli a témát, nem részletezi, hogy bebizonyítsa, vallás nélkül is lehet jól kormányozni. Vegye figyelembe, hogy Voltaire semmiféle vallást nem akar.

5. Nem próbál arról meggyőzni, hogy szélhámos vagyok, amikor levelemben hat klasszikus és elismert tudós férfiút idézek, kik talán Önnél kevésbé voltak hívók, mégis azt állítják, hogy aki tiszteletlen a Vallással szemben, bitófára való. Bocsásson meg, uram, nem saját ítéletem ez, hanem Horatiusé és Ciceróé: *Nec vero non omni supplicio*, stb.

6. Nem cáfolja azt az állításom, hogy mindenhol elüldözték, ahol le kívánt telepedni, minden olyan udvarból, ahol az uralkodó bizalmával tünteti ki azokat, akiket szeret.

7. Voltaire-t idegen nyelveken való tudatlansága miatt vádoló, ez olyan fogyatékos, melyet egy tudós nem lehet elnézni, Ön pedig nem védi meg ebben.

Próbáljon meg, uram, *ad unguem* válaszolni, s akkor nem úgy írom alá levelem, hogy „alászolgája”, hanem úgy, mint csodálója. Ha pedig valami újat tud nekem mondani, tanítványául szegődöm, mert nagyra tartom azokat, akik megtanulták az igazság keresését, szánakozással tekintek azokra, akik szemüveg nélkül keresik, s csak nevetek azokon, akik azt állítják, hogy Voltaire olvasatának köszönhetően megismerték.

Ha levelemben olyasvalamit talál, uram, amit nem ért, tekintse nyugodtan nyelvtani hibának. Önnek van egy tudós barátja, aki veszi majd a fáradságot, és elvégzi a szükséges javításokat, hogy mondanivalómat Ön is megérthesse.

Elnézést, uram, ezért a bárdolatlan és hányaveti stílusban írott levélért, mely lépten-nyomon akadékoskodó pedellusra vall. De csak arról van szó, hogy míg Ön színpadon és a civil társadalomban végtelenül imponáló, amikor irodalmi értekezést szeretne majmolni, korántsem. Tartson hát irigynek, és talán ráhibázzik. Ha szereti az őszinteséget, el fogja bűvölni, hogy az, aki ezt az esszét írta, az Ön igen alázatos és engedelmes szolgája,

Casanova

P. S. Bebizonyíthattam volna, hogy Voltaire írásai az ateizmus felé vezetnek, onnan pedig az emberi faj pusztulásához, mert ateista társadalom nem létezhet, de elfoglaltságai, uram, megakadályoznák azt megvizsgálni, hogy bizonyítékaim valódiak-e vagy csupán szofizmusok, ahogy eddig bizonyára színészi munkája akadályozta meg Voltaire tanulmányozásában, készpénznek véve a Vallásra vonatkozó hamis nézeteit. Én, mivel semmi dolgom, vizsgálgodom.

Kányádi András fordítása

■ JEGYZETEK

1. August Fryderyk Moszyński gróf II. Szaniszló Ágost veje, lengyel nagykincstárnok, szenvedélyes alkimista.
2. Robert-François Damiens XV. Lajos ellen kísérelt meg merényletet, Casanova végignézte a nyilvános kivégzését.
3. Celsius platonista filozófus, a kereszténység bírálója; tanait Órigenész cáfolta, aki viszont vértanúként végezte. Casanova itt Voltaire *Értekezés a türelmességről* című dialógusára utal.
4. Két híres római színész neve, Domitianus, illetve Néro alatt, mindkettőt meggyilkolták.
5. *Saul, Ödipusz, Zaire* : Voltaire színdarabjai, a Newtonianizmus pedig tkp. a *Newton filozófiájának elemei* c. esszéje.
6. „Suszter, maradj a kaptafánál”, id. Plinius *Természetrájában* felbukkanó bölcsesség.
7. Elie-Catherine Fréron 1754-ben alapította a *L'Année littéraire*-t, Voltaire epigrammákban gúnyolta; *Le Journal de Trévoux*: tizenharmadik századi jezsuita lap, a szabadgondolkodók ellensége.
8. Palaisztrának nevezték az ókori görög és római tornacsarnokok udvarát.
9. Edward Herbert, Cherbury lordja, tizenhetedik századi angol filozófus.
10. Pierre Bayle tizenhetedik századi filozófus, Jean-Baptiste Boyer d'Argens pedig *A filozófus Teréz* (1748) című hírhedt libertinus regény szerzője.
11. Fra Paolo Sarpi szervita teológus a Velencét sújtó pápai anatómával szállt szembe a tizenhetedik század elején.
12. A *Fénytan* Voltaire *Newton filozófiájának elemei* könyvének fejezete.
13. Híres dán csillagász a 16. században, Kopernikusz ellenfele.
14. Francis Baconról van szó, az *Esszék* szerzőjéről, aki Verulam lordja.
15. Thomas Salmon *Modern History, or the Present State of all Nations* munkája 1739-ben jelent meg Londonban.
16. A vasárlarcos ember Voltaire és Crébillon által is táplált legendája a francia történelem izgalmas rejtélye, némely szerző szerint XIV. Lajos bebörtönzött ikertestvéréről vagy éppenséggel törvénytelen fiáról van szó.
17. Samuel Johnson, azaz dr. Johnson, 18. századi neves angol író, kritikus.
18. Turcaret Lesage vígjátékának címszereplője: felkapaszkodott lakáj, aki hevesen ostromol egy ifjú özvegyet.

